TÜRKOLOJİ KURULTAY'DAN TÜRK DEVLETLERİ KONSEYİ'NE: HUKUK TERMİNOLOJİSİNİN STRATEJİK SÜREKLİLİĞİ

GATİBA VAGİF GULİYEVA
Prof. Dr.
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Nesimi adına Dilçilik Enstitüsü
Türk Dilleri Bölümü
gatibevagifkizi@yahoo.com

Özet:

Eski Türk hukuk sistemi temelinde oluşan Türk hukuk terminolojisi, Türklerin sosyo-politik düşüncesini, devletçilik geleneğini, siyasal-idari, yönetim ve düzenleyici kültürünü yansıtan geniş bir sistemdir. 1926 yılında düzenlenen Birinci Türkoloji Kurultay'da tartışılan konulardan biri olan ortak terminolojinin ve çeşitli alanlara ilişkin terminolojik sistemlerin gelişimi, gelenek ve modernitenin kesişmesinden kaynaklanan bilimsel-teorik temellere dayanmaktadır. Resmi-iş üslubunun oluşumu göz önünde bulundurulduğunda, hukuki düşünce ve kavramların dilde nasıl kodlandığını, bu zengin mirasın Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde nasıl sürdürüldüğünü ortaya koymak önem arzetmektedir. Çalışmanın temel amacı, Türk dillerinde hukuk terminolojisinin stratejik sürekliliğini göstermek, hukuki-siyasal düzeyde bütünleşmenin dilsel temellerini ortaya koymaktır. Bu anlamda 20. yüzyılın başlarından 21. yüzyılın başlarına kadar hukuk terminolojisinin gelişim aşamaları - sovyetleşme dönemi, ulusal cumhuriyetlere, sırasıyla ulusal dile dayalı terminolojik parçalanma aşaması, bağımsızlıktan sonraki yeniden yapılanma ve eşgüdümcü eğilimler dönemi – sosyolingvistik bir bakış açısıyla incelenmelidir. Metodolojik olarak tarihsel-karşılaştırmalı dilbilim ve statistik-terminolojik analiz yöntemleri kullanılarak Eski Türk hukuk metinleri ile modern normatif belgelerin karşılaştırmalı tahlili, özellikle "töre", "yasa", "kanun", "il", "buyruk" gibi bazı hukuki kavramların sözcüksel-anlamsal sürekliliğine ve işlevsel dönüşümüne (functional transformation) dikkat çeke, bu kavramların normatif-hukuki metinlerde kullanım düzeyini ortaya koya bilir. Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde ortak bir hukuk dilinin oluşturulması - ortak terminolojik bazanın oluşturulması, terimlerin çeviri ve uyarlanmasında (translation and unification of terms) birliğin sağlanması, hukuk sözlüklerinin hazırlanması konularında ortak standartların uygulanması yönünde Türk Devletleri Teşkilatı'nda alınan girişimler sistematik olarak analiz edilmelidir.

Eski Türk Hukukundan kaynaklanan ve Birinci Türkoloji Kurultay'da belirlenen Türk dillerinde ortak terminolojik ilkelerin bugün de geçerliliğini koruduğu ve Türk dünyasındaki hukuk iş birliğinin dilsel temelinin bu mirasa dayandığı sonucuna varılabilir. Türk dillerinde hukukİ terminolojinin stratejik sürekliliğini sağlamak için ortak bir terminoloji bazanın ve koordineli bilimsel platformların oluşturulması, bu yolda atılacak en önemli adımlardan biri olabilir.

Anahtar Kelimeler: Türk dilleri, Devlet, Kurultay, Hukuk, Terminoloji, Sözlük

FROM THE FİRST CONGRESS OF TURKOLOGY TO THE ORGANİZATİON OF TURKİC STATES: THE STRATEGİC CONTİNUİTY OF LEGAL TERMİNOLOGY

Turkish legal terminology, formed on the basis of the old Turkish legal system, is a broad system reflecting the socio-political thought of the Turks, their statist tradition, and their political-administrative, governance, and regulatory culture. The development of a common terminology and terminological systems related to various fields, one of the topics discussed at the First Turkology Congress held in 1926, is based on scientific-theoretical foundations stemming from the intersection of tradition and modernity. Considering the formation of formal business style, it is important to reveal how legal thought and concepts were encoded in language and how this

rich heritage was maintained within the framework of the Organization of Turkic States. The main aim of this study is to demonstrate the strategic continuity of legal terminology in Turkic languages and to reveal the linguistic foundations of integration at the legal-political level. In this context, the stages of development of legal terminology from the beginning of the 20th century to the beginning of the 21st century – the Sovietization period, the stage of terminological fragmentation based on national languages in national republics, respectively, and the period of restructuring and coordinative tendencies after independence – should be examined from a sociolinguistic perspective. Methodologically, a comparative analysis of Old Turkic legal texts and modern normative documents, using historical-comparative linguistics and statistical-terminological analysis methods, can draw attention to the lexical-semantic continuity and functional transformation of certain legal concepts, such as "töre", "yasa", "kanun", "il", and "buyruk", and reveal the level of use of these concepts in normative-legal texts. The initiatives taken within the framework of the Organization of Turkic States towards the creation of a common legal language – the establishment of a common terminological base, ensuring uniformity in the translation and unification of terms, and the application of common standards in the preparation of legal dictionaries – should be systematically analyzed. It can be concluded that the common terminological principles in Turkic languages, originating from Old Turkic Law and determined at the First Turkology Congress, remain valid today, and that the linguistic basis of legal cooperation in the Turkic world rests on this legacy. Establishing a common terminology base and coordinated scientific platforms to ensure the strategic continuity of legal terminology in Turkic languages could be one of the most important steps in this direction.

Key words: Turkic Language, State, Law, Terminology, Congress, Dictionary

Terim kavramı ve Türk Dilin Terminolojik sistemi

Dilin terminolojik katmanı, dil sisteminin en sabit, aynı zamanda siyasal ve ideolojik dönüşümlere en duyarlı alanlardan biridir. Terminolojinin özel bir alanı olan hukuk terimleri yalnızca normatif ve istilahi kavramları ifade etmekle sınırlı kalmaz; sistematik bir bütün olarak bir milletin ve toplumun devletçilik modelini, hukuk kültürünü, örgütlenme, kurumsallaşma ve yönetim anlayışını biçimlendiren zihinsel yapıyı da yansıtır. Bu bağlamda terminoloji, dilbilimsel düzeyde dili yapısal, işlevsel, bilişsel boyutda şekillendiren temel faktörlerden biri olduğu gibi, tarihsel, coğrafi ve siyasal bakımdan çok boyutlu bir dil ailesi olan Türk dilleri için stratejik bir önem arz etmektedir.

Günlük genel söz varlığından farklı olarak kesin anlam sınırlarına, değişmez semantiğe ve normatif kullanıma sahip olan terimler, dilin bilimsel ve işlevsel gelişiminin başlıca göstergelerinden biridir. Aynı zamanda yeni sözcük birimlerinin ortaya çıkmasını, sözcük türetme modelleri ve süreçlerinin farklı düzeylerde etkinleşmesini ve bu süreç içerisinde dilin içsel imkânlarının genişlemesini sağlayan terminolojik sistem, dilin söz varlığının yapısal olarak sistemleşmesini de hızlandırmaktadır. Bu konuya değinen Prof. Hamza Zülfikar ise terimlerin genel özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

1. Terimler, bilimsel bir kavrama karşılık gelen ve yalnızca tek bir eşdeğeri bulunan sözcüklerdir.

2. Terimlerin anlamları sabittir; cümle içinde dahi farklı anlamlarda kullanılamazlar.

3. Terimlerin anlamı yoruma açık değildir; göndermede bulundukları kavramı somut, açık ve kesin bir biçimde ifade ederler.

4. Terimler halk konuşma dilinde yer almaz; ancak halk dilinde kullanılan bazı sözcükler sonradan terim niteliği kazanabilmektedir [Zulfikar, s. 20–21].

Dilin sözcük katmanının özel bir işlevsel parçası olarak sunulan terimlerden bahsederken prof. S.A.Sadıkova şu değerlendirmede bulunmaktadır: "Terim, sıradan bir sözcük gibi adlandırma işlevi görmez; kavram terime tahsis edilir, yani terimin anlamı onun tanımıdır. Tanım bilinmediği takdirde terim de bilinmiş sayılmaz. Dolayısıyla terim, kavramı adi bir sözcük gibi adlandırmaz; kavram, terim aracılığıyla gerçekleşir" [Sadkiova, 2015, s. 16]. Prof. S.A.Sadıkova, Azerbaycan Türkçesinde terminolojinin oluşum ve gelişimini tarihsel-dilbilimsel açıdan inceleyerek bu süreci

altı ana evreye ayırmıştır: "VI–VII. yüzyıllardan XV. yüzyıla kadar olan dönem; XVI–XVIII. yüzyıllarda termin oluşumu; XIX. yüzyılın 30–90'lı yıllarında terminolojinin teşekkülü; XX. yüzyılın I. çeyreğinde terminolojinin gelişimi; XX. yüzyılın 20–90'lı yıllarında terminolojinin gelişimi; XX. yüzyılın 90'lı yıllarından itibaren bağımsızlık döneminde terminolojinin gelişimi" [Sadıkova, 2005, s. 33]. Bu dönemlendirme, yalnızca Azerbaycan Türkçesinde terminolojinin tarihsel gelişim çizgisini değil, aynı zamanda genel Türk terminolojik sürecinin temel aşamalarını yansıtması bakımından da bilimsel açıdan önem taşımaktadır. Prof. S. Sadıkova'nın dönemlendirmesinde XX. yüzyılın I. çeyreği olarak gösterilen aşama, tam da I. Türkoloji Kurultayı'nın fikirlerinin ortaya çıktığı; terminolojik birlik, ortak terim oluşturma ve terimlerin standartlaştırılması gibi sorunların sistemli ve bilimsel düzlemde tartışıldığı dönemi kapsamaktadır. Bu bakımdan Kurultay'nda terminoloji konuların ele alınışı, S.Sadıkova'nın sunduğu dönemlendirme çerçevesinde bir geçiş ve dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Nitekim I. Türkoloji Kurultayı'na kadar terminolojik süreç büyük ölçüde doğal ve sistemsiz bir karakter taşırken, kurultay türk terminolojik sistemini planlı dil politikasının, bilimsel standartlaştırmanın ve genel Türk entegrasyonunun temel bileşenlerinden biri olarak gündeme getirmiştir.

XX yüzyılın ilk yıllarında, 1900 yılında Mirza Yahya bey Hakverdi tarafından Rusya'nın Saint-Petersburg şehrinde yayınlanan Mükalimeler Arabi-Farsi-Türkçe ve Rusça İnşa adlı lügat Arapça, Farsça, Türkçe ve Rusça canlı konuşma dilinde olan kelime ve söylemlerin açıklamalı tercümesini veriyor. Üzeyir bey Hacıbeyli'nin 1907 yılında Türk-Rusça ve Rusça-Türkcei Sözlük, 1912 yılda G. Garabeyov'un Sözlük`ü, 1919 yılında Türkçe-İngilizce Lügat, 1921 yılında Tefsirli Halk Sözlüğü, 1922 yılında S.M.Kanizade'nin Rus-Türk Sözlüğü, 1922 yılında C.Cebrayılzade Yeni Türk istilahları Sözlüğü, 1926 yılında Nebatat istilahları Sözlüğü, 1927 yılında Kimya İstilahları Sözlüyü, 1924 yılında Demiryolu istilahları ve İdare (Yönetim) istilahları Sözlüğü, 1928-29 yıllarında Türkçe-Rusça Sözlüğü, 1930 yılında N.İ.Aşmarin, A.R.Zifeld, V.Huluflu, B.Çobanzade, İ.Hasanov, A. Hakverdiyev'in ortak hazırladıkları Azerbaycan Türk Halk Ağızları Sözlüğü, 1931 yılında sözlüğün I cildinin II bölümü 259 sayfa hacminde yayınlandı [Guliyeva, 2017, s.203]. Tüm bu faaliyetler, XX. yüzyılın başlarında hazırlanan alan sözlükleri zemininde canlanan millî terminoloji sürecin artık yalnızca bir sözcüksel olgu olarak değil, bilimsel entegrasyonun ve millî dil inşasının temel bileşenlerinden biri olarak kavranmaya başlandığını göstermektedir. Aynı zamanda Kurultay'da ileri sürülen ortak terminolojik düşünceleri, S. Sadıkova'nın dönemlendirmesinde belirtilen sonraki aşamalarda – özellikle XX. yüzyılın 20–90'lı yıllarında ve bağımsızlık döneminde – farklı tarihsel ve ideolojik koşullar içerisinde dönüşüme uğramış, fakat kavramsal düzlemde geçerliliğini korumuştur. Bu olgu, I. Türkoloji Kurultayı'nın terminoloji alanında yalnızca tarihsel bir olay değil, aynı zamanda uzun erimli bir düşünsel kaynak olduğunu teyit etmektedir. Bu çerçevede, terminoloji meselelerinin ele alınışı, genel Türk bilimsel entegrasyonu ve kuramsal bağlam içinde anlaşılmasına imkân tanımakta; özellikle Kurultay'ın Türk dillerinde ortak terminolojinin bilinçli ve sistemli gelişim evresinin başlangıcı olarak nitelendirilmesini mümkün kılmaktadır.

I Türkoloji Kurultayı'nda ortak terminolojik düşüncesi ve bilimsel koordinasyon

XX. yüzyılın başlarında Batı ve Doğu kültürlerinin kesişim noktası olan Bakü, sanayinin, bilimin ve yenilikçi düşüncenin geliştiği; yeni bakış açılarının filizlendiği bir merkeze dönüşmüştü. Azerbaycan'daki toplumsal-siyasal koşullar ile bilimsel ve kültürel çevrede yaşanan dönüşümler, dil ve edebiyat alanında yenilikçi yönelimlerin gelişmesine; özellikle millî ideolojik perspektif doğrultusunda yürütülen reformların gerçekleştirilmesine; buna bağlı olarak idari ve bilimsel komisyonların, dernek ve cemiyetlerin kurulmasına, bilimsel-kuramsal temellere dayanan araştırmaların ortaya çıkmasına, bu doğrultuda da sözlükçülük faaliyetlerinin yaygınlaşmasına, özellikle çeşitli alanlara özgü terminolojik sözlüklerin oluşturulmasına zemin hazırlamıştı. Dünyada ve bölgede meydana gelen siyasal-ekonomik değişimler ile bilimsel, teknik ve kültürel devrimler bağlamında Avrupa, Rus ve Doğu dillerinden sözcük ve ifadeler Türk dillerine girmekte; bu durum alan terminolojisinin oluşumunu teşvik ettiği gibi sözlükçülükte de belirgin bir canlanmaya yol açmaktaydı.

XX. yüzyılın başlarında, özellikle 1920'li yıllarda Bakü, Türk dünyasının bilimsel, kültürel ve entelektüel yaşamında seçkin bir konuma sahip şehirlerden biri idi. Petrol sanayisinin hızlı gelişimi sonucunda şekillenen çok uluslu ve çok dilli ortamın yanı sıra Bakü'nün Kafkasya, Orta Asya ve Volga-Ural bölgesi arasında bir köprü işlevi görmesi, şehri uluslararası bilimsel tartışmalar için de elverişli bir mekâna dönüştürmüştü. Bu nedenle I. Türkoloji Kurultayı'nın Bakü'de düzenlenmesi, hem coğrafi hem de düşünsel açıdan derin bir simgesel anlam taşımaktaydı. Öte yandan XX. yüzyılın başlarında Bakü, Türk halkları arasında yeni bilimsel düşüncenin, millî uyanış ideallerinin ve dil reformlarının merkezlerinden biri olarak öne çıkmaktaydı. Azerbaycan'ın aydın çevresi; Türk dillerinin geliştirilmesi, alfabe reformu, terminolojisinin millîleştirilmesi ve ortak milli bilim dilinin oluşturulması konularında etkin bir tutum sergilemekteydi. Bu bağlamda I. Türkoloji Kurultayı'nın Bakü'de gerçekleştirilmesi, Türk dillerinde terminoloji meselelerinin sistemli biçimde ele alınması için de uygun bir zemin oluşturmuştur. Aynı zamanda 1926 Bakü'sü, Sovyet döneminin ilk evresinde millî dillere ve bilimsel girişimlere yönelik belirli boyutda açık bir yaklaşımın hâkim olduğu siyasal ortamla da nitelendirilmektedir. Millî ideolojik düşüncenin ve Türklük biliminin en yüksek merhalelerini yaşadığı; XX. yüzyılın ilk on yıllarında Türklüğün canlı bir odağına dönüşen Bakü, kültürel, siyasal ve ekonomik olayların girdabında yer alan bir şehir olarak I. Türkoloji Kurultayı'nın düzenlenmesi için seçilmiştir. Bu seçim tesadüfî olmamış, dönemin bilimsel-kültürel, siyasal, edebî ve dilsel ilerleme ortamını bünyesinde barındıran stratejik bir merkezin tercih edilmesinin sonucudur. Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu, Kurultay'ı tanımlayarken şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

> 26 Şubat- 6 Mart tarihleri arasında yapılan Birinci Bakü Türkoloji Kurultayı, bütün Türk dünyasının kültür hayatında sürekli bir etkiye sahip olan Latin alfabesine geçiş hususunda tam bir dönüm noktası oldu. Kurultayın ana gündemini zaten bu oluşturuyordu. Azerbaycan, bu dönemde Latincilik olarak isimlendirilen bu teşebbüsün üssü durumundaydı ve Türk dünyasının kalan bölgelerine numune oluşturacak bir laboratuar mahiyeti kazanmış bulunuyordu" [Gündoğdu, 2014, s.3].

26 Şubat 1926 tarihinde başlayan I. Türkoloji Kurultayı, 6 Mart tarihine kadar 131 delegenin (bazı kaynaklarda 134 - Q.V.Q.) katılımıyla toplam 17 oturum gerçekleştirmiştir. Kurultayın geçirilme nedenlerinden baheden akademik İsa Habibeyli şöyle belirtiyor:

> "Birinci Türkoloji Kurultay'ın ana konularından biri Latin alfabesine geçiş meselesiydi. Aslında, Birinci Türkoloji Kongresi'nin alfabe reformlarının uygulanmasıyla bağlantılı olarak toplanacağı düşünülüyordu. Daha sonra buna terminoloji, imla, dilbilimin diğer konuları, edebiyat, folklor, tarih, etnografi de eklendi. Böylece, Birinci Türkoloji Kongresi Türkolojiyi geniş bir kapsamda, bilimler kompleksi içinde ele aldı." [Habibbeyli, 2016, s. 7]

Bu oturumlarda Türk yazı sistemi (alfabe, ortografi ve imla sorunları), tarih, etnografya, epigrafi, mimarlık, ülkeşinaslık, arkeoloji, eski yazıtlar, pedagojik kadrolar ve eğitim sistemi, iktisadî-coğrafi potansiyel, çok renkli kültürel yapı, din, özellikle dil ve edebiyatın gelişim süreci ve mevcut durumu ile ilgili toplamda 38 bildiri sunulmuştur [Syezd, 2011]. Genel olarak alfabe ve imla-yazım, ortografi meseleleri; öğretim yöntemleri ve eğitim; Eski ve çağdaş Türk dillerine dair incelemeler; Türk dillerinin diğer dil aileleriyle ilişkileri; Türkolojinin güncel sorunları; terminoloji meselesi; etnografya, epigrafi, arkeoloji ve mimarlık; ülkeşinaslık ve kültürel çeşitlilik gibi öncelikli konuların tartışma konusu hâline geldiği Kurultay, Türk dünyasından, aynı zamanda dünyanın farklı bölgelerinden katılan seçkin Türkologların iştirakiyle gerçekleştirilmiştir. Türk dünyasından gelen bilim insanlarının yanı sıra Avrupa ve Rusya'dan V. V. Bartold, L. Ligeti, S. F. Oldenburg, A. A. Müller, A. N. Samoyloviç, A. R. Zilfeldt-Simumyaqi, N. N. Poppe, T. Menzel, S. Y. Malov, N. Marr ve A. V. Lunaçarski gibi araştırmacıların katılımı, Kurultay'ın bilimsel itibarını ve etkisini daha da artırmıştır. "Birinci Türkoloji Kurultayı'nda üç mesele özellikle dikkat merkezinde yer almıştır: bunlardan birincisi alfabe, ikincisi ortografi, üçüncüsü ise terminoloji olmuştur. Üçüncü meselenin özel bir ilgi

uyandırmasının nedeni, ‘terim’ kavramının, tartışmalar sırasında çoğu zaman genel olarak ‘sözcük’ kavramına kadar genişletilmiş olmasıdır” [Caferov, Hüseynova, Geribli. 2025].

Kurultay’ın 2 Mart tarihinde gerçekleştirilen oturumu, Türk dillerinin terminolojisine ilişkin bildirilerin dinlenmesi ve tartışılmasına ayrılmıştır. Kurultay öncesi ve Kurultay’ın yapıldığı dönemde, Türk halklarının dillerinde bilimsel ve özellikle hukuki, toplumsal-siyasal terimlerin Arapça-Farsça, Rusça ve Avrupa dilleri gibi farklı kaynaklardan ve farklı fonetik biçimlerde alınması, ciddi bir terminolojik parçalanmaya yol açmıştı. Bu durum, Türk dilleri arasındaki bilimsel ilişkilerin zayıflamasına ve kavramların aynı terimle ifade edilememesine neden olmuştur. Kurultay katılımcıları terminoloji meselesini aşağıdaki temel sorunlar çerçevesinde ele almışlardır: aynı kavram için farklı terimlerin kullanılması ve hatta kaynak aynı olsa bile fonetik farklılıkların bulunması; alıntı terimlerde görülen sözlüksel-anlamsal uyumsuzluk; millî terim oluşturma faaliyetlerinin yetersiz gelişimi; terimlerin ideolojik ve siyasal rejimlerin etkisi altında şekillenmesi. Kurultay’ın sekizinci oturumunda terminolojinin durumu ve gelişimine ilişkin meseleleri kapsayan aşağıdaki bildiriler yer almıştır:

1) Artur Rudolfoviç Zifeld-Simumyagi: “Türk dillerində bilimsel terminolojinin oluşum ilkeleri”.

2) B. Çobanzade: “Bilimsel terminoloji sistemi hakkında”.

3) H. Zeynallı: “Türk dillərində elmi terminologiyanın nəzəri əsasları”.

4) H.O. Odabaşı: “Türk dillerinin terminolojisi”.

5) A.B. Baytursun: “Kazak dili terminolojisinin prensipleri” [Syezd, 2011, s. 238-274].

İki Mart günü öğleden sonra Kurultay’ın dokuzuncu oturumu gerçekleştirilmiştir. Dokuzuncu oturum, terminolojiye ilişkin bildirilerin müzakeresiyle başlamıştır.

Bu çerçevede, Kurultay’ın Terminoloji Meseleleri’ne ayrılan oturumunda sunulan ilk bildiri, A.R.Zifeld-Simumyagi’nin “Türk dillerinde bilimsel terminolojinin oluşum ilkeleri” başlıklı tebliği sunulmuştur [Türkoloji Kurultayı, 2006, s. 172]. Akademik Nizami Caferov, Prof. Mahire Hüseynova ve Aysel Geribli’nin ortak kaleme aldığı makalede, A.R.Zifeld-Simumyagi’nin bildirisi şu şekilde yorumlanmaktadır:

> “Türk edebî dillerinin varlığını neredeyse inkâr ederek yeni edebî diller oluşturma yönünde bir ‘plan’ ortaya koymaya çalışan A. R. Zifeldt-Simumyaqi, tek bir dil sınırı içinde ya bütün diyalekt ve ağızlar için ortak olan unsurların bulunmasını ya da tarihsel deneyimin gösterdiği üzere lehçelerden birinin—çoğu zaman başkentin edebî dili olup, edebiyat ve süreli yayınlar aracılığıyla komşu lehçelerin söz varlığıyla zenginleştirilen lehçenin—temel alınması gerektiğini önermiştir. Bununla birlikte, mevcut koşullarda yerel sözcüklerin yalnızca bu yollarla tarihsel olarak birikmesini beklemeye gerek olmadığını; sürecin daha kısa sürede ve daha planlı biçimde, bilimsel kuruluşlar, devlet terminoloji komisyonları, edebiyat çevreleri ve süreli yayınların ortak çalışmasıyla yürütülmesi gerektiğine olan inancını da dile getirmiştir” [Caferov, Hüseynova, Geribli, 2025].

Bu değerlendirme, A.R.Zifeld’in bildirisine bilimsel-ideolojik ve kavramsal-entelektüel bir nitelik kazandıran en isabetli açıklama olarak kabul edilebilir. Zira söz konusu bildiri yalnızca bilimsel-kuramsal, evrensel ve bölgesel-lokal ilkeleri içermekle kalmamış, aynı zamanda son derece güçlü bir millî-ideolojik zemine de sahip olmuştur. A.R.Zifeld-Simumyagi’nin “Türk dillerinde bilimsel terminolojinin oluşum ilkeleri üzerine” başlıklı bildirisi, Türk dillerinde terminoloji sorununu ideolojik, dilbilimsel ve metodolojik boyutlarıyla sistemli biçimde ele alan önemli bilimsel sunumlardan biri olarak değerlendirilebilir. Bildiride terminolojinin oluşumu, yalnızca dil içi bir süreç olarak değil, toplumun kültürel yönelimi ve ideolojik tercihleriyle yakından ilişkili çok katmanlı bir olgu olarak ortaya konulmuştur.

A.R.Ziffeld-Simumyagi, Türkdilli halkların edebî dil ve terminolojiye yaklaşımlarının dört temel akım çerçevesinde farklılaştığını belirtmiştir: Panislamcılar, Avrupalaştırıcılar, Pantürkçüler ve Halkçı-Demokratlar. Onun sunumunda Panislamcı tutum, Arapça-Farsça söz varlığının korunmasına ve dilin bu unsurlarla daha da yüklenmesine yönelen gerici bir yaklaşım olarak nitelendirilmiştir. Avrupacılaştırıcı akım ise kültürel ilerlemeyi Batı örneklerinde aramasına karşın, terminoloji alanında Avrupa kökenli sözcüklerin denetimsiz biçimde dile

girmesine yol açan aşırı bir tutum olarak eleştirilmiştir. Bu iki yaklaşımın, terminolojinin ya tarihsel bir yük altında donmasına ya da dilin iç yapısının bozulmasına neden olduğu vurgulanmıştır.

Bu tutumlara alternatif olarak A.R.Zifeld-Simumyagi, halkçı-demokrat yaklaşımı terminolojinin gelişimi açısından en uygun ve bilimsel temellere dayanan model olarak ileri sürmüştür. Onun görüşüne göre terim oluşturma sürecinde temel kaynak halk dili olmalı; terimler öncelikle dilin kendi sözcüksel-anlamsal ve sözcük türetme olanakları çerçevesinde meydana getirilmelidir. Ancak bu imkânların yetersiz kaldığı ve bilimsel bir gerekliliğin ortaya çıktığı durumlarda diğer dillerden terim alınmasına başvurulmalıdır. Bu yaklaşım, terminolojide millî dile dayanma ile bilimsel işlevsellik arasında bir denge kurulmasını hedeflemektedir. A.R. Zifeld-Simumyagi, ödünç terimlere ilişkin olarak da önemli bir ilke ortaya koymuştur. Fonetik ve yapısal bakımdan birbirine yakın dillerden alınan terimlerin daha kolay benimsendiğini vurgulayarak, her bir Türk dili için diğer Türk dillerinin öncelikli birer terim kaynağı olabileceğini ifade etmiştir. Azerbaycan Türkçesi için güneybatı grubu Türk dillerinin (ilk başta Türkmence, ardından Anadolu Türkçesi ve Kırım Tatarcası); Tatarca için ise Başkurtça ve Mişar şivesi gibi yakın dillerin gösterilmesi, terminolojide Ümumtürk dilinin öz kaynaklarının kullanımının bilimsel temellendirilmesi bakımından dikkat çekici bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır.

Bekir Çobanzade'nin "Bilimsel terminoloji sistemi üzerine" başlıklı bildirisi, terminoloji sorunlarına ilişkin kavramsal yaklaşımları yansıtmakta ve birden fazla temel düşünceyi bir araya getirmektedir [Türkoloji Kurultay, 2006, s. 179]. Millî dilin kendi olanakları ile uluslararası bilimsel iletişimin talepleri arasında bir denge kurulmasını esas alan B. Çobanzade, Türk dillerinde terminolojinin yapılanması için üç temel dayanak belirlemiştir:

1. Genel Türk (ümumtürk) söz varlığı katmanı;
2. Arapça-Farsça terminolojik katmanı;
3. Dünya çapındaki bilimsel terminoloji sistemi (Avrupa bilimsel terminoloji katmanı) [Muntehabat, 2013, s.208].

Bekir Çobanzade, birbiriyle ilişkili bir dizi önemli düşünceyi bütünlükle bir çerçevede ele alarak; bilimsel terminolojinin evrenselliğini, Türk dilleri için ortak terminolojide lehçeler arası birliğin sağlanmasını (Türk lehçeleri arasındaki farklılıkların yanı sıra, onların ortak sözlüksel ve terminolojik potansiyelini özellikle vurgulayarak), yabancı unsurların (Arapça, Farsça ve Avrupa kökenli) Türk dillerinde işlevsel biçimde benimsenmesini ve eğitimin gelişimi ile terminoloji arasındaki bağlantıyı ön plana çekmiştir. B. Çobanzade, terimlerin ikili niteliğini – bilimsel ve pedagojik boyutlarını –özellikle vurgulamaktadır: "Bence terimler ikili bir öneme sahiptir: birincisi bilimsel, ikincisi ise pedagojiktir. Terimler olmadan okullarda ders veremeyiz ve bilimsel kitaplar yazamayız" [Türkoloji Kurultayı, 2006, s. 180]. Bu yaklaşım, Türk hukuk terminolojisi açısından da temel bir değer taşımaktadır. Zira hukuk terimleri yalnızca normatif metinlerde değil, hukuk eğitimi, yargı uygulaması ve devlet yönetimi alanlarında da ortak kavramlar sistemi oluşturmak zorundadır. Bu yönüyle Türkoloji Kurultayı, hukuk terminolojisini yalnızca bir dil meselesi olarak değil, hukuki metinlerin ve hukuki faaliyet mekanizmasının ayrılmaz bir unsuru olarak ortaya koymuştur. Bildirinin incelenmesi, Bekir Çobanzade'nin terminoloji anlayışının temelinde, lehçe farklılıklarına rağmen Türk dilleri arasında mevcut olan genel Türk söz varlığı katmanının tanınması ve terminoloji inşasında bu tabanın belirleyici bir eksen olarak kabul edilmesi düşüncesinin yer aldığını göstermektedir. Müellif, terminolojik sistemin oluşumunu üç aşamalı bir süreç olarak tasarlamaktadır: dilin toplumsal-işlevsel düzeyleri dikkate alınarak, ilk aşamada canlı halk dili ve millî terimlere; ikinci aşamada akraba Türk dilleri arasında yakınlaşmaya; üçüncü aşamada ise uluslararası bilimsel terminolojiyle bütünleşmeye öncelik verilmesini uygun görmektedir.

Hânefî Zeynallı'nın "Türk Dilleri Üzerine Bilimsel Terminoloji Sistemi" başlıklı bildirisi, Türk halklarının dil, kültür ve bilimsel gelişim tarihindeki terminoloji meselelerine ilişkin görüşleri içeren bir platformdur [Türkoloji Kurultayı, 2006, s. 183]. Söz konusu bildirinin, Bekir Çobanzade'nin teorik ilkelerini sistemleştirerek normatif ve pratik bir düzleme taşıyan bir çalışma

niteliğinde olduğu söylenebilir. Özellikle vurgulanmalıdır ki, H. Zeynallı terminoloji sorununu yalnızca dilbilimsel bir mesele olarak ele almamış, aynı zamanda toplumsal-siyasal değişimlerin, yaygınlaşan bilimin ve eğitimin zorunlu gerekliliği olarak sunmuştur. H. Zeynallı, 1917 yılına kadar Türk dillerinde tek ve sabit bir bilimsel terminolojinin mevcut olmadığını, terimlerin subjektif bir biçimde seçildiğini, terminolojik çokluk ve kavramsal uyumsuzluğun bilimsel iletişimi zorlaştırdığını belirtmiştir. Bu durumun temel sebebi olarak ise bilimin ve edebiyatın dar, ayrıcalıklı bir zümrenin elinde bulunmasını ve bilimsel bilgilerin halk kitlelerinden uzak kalmasını göstermiştir. Bildiride, Avrupa kökenli terimlerin iki gruba ayrılması (olduğu gibi kabul edilenler ve dile uyarlananlar) üzerinden, B. Çobanzade'nin "terminolojide bilimsel evrensellik ile millî yapısal uyumluluk arasındaki denge kurma" fikrinin pratikte uygulanabilir ilkeleri ele alınmıştır. H. Zeynallı, B. Çobanzade gibi, dilde aşırı saflık (purizm) hareketlerini bilimsel açıdan verimsiz ve dayanıksız bulmuş, yeni, yapay ve anlaşılmaz sözcüklerin türetilmesine karşı çıkarak, terminolojide işlevsellik ve anlaşılabilirlik ilkesini sürdürmüştür [Türkoloji Kurultay, 2006, s. 187].

I. Türkoloji Kurultayı'n sekizinci oturumunda, H. Odabaş "Türk Dillerinin Terminolojisi" başlıklı bildirisiyle terminolojinin yapılandırılmasını sistemli, işlevsel ve ideolojik açıdan temellendirilmiş bir mesele olarak sunmuştur [Türkoloji Kurultayı, 2006, s. 189]. Bildirinin temel fikri, terminoloji yapıalnmasının ne rastgele bireysel girişimlere ne de tek taraflı "temizleme" ya da körü körüne yabancı sözcüklerle doldurma politikasına dayanamayacağıdır. Aksine, öncelikle Ümum Türk dilinin zengin söz varlığı temel alınmalı ve sosyal-ekonomik gereksinimler ile uluslararası bilimsel çevre ile uyumlaştırılmalıdır. İlginçtir ki, Odabaş, Türk dillerinin ortak terminolojisinin oluşturulmasını ilkeler temelinde açıklarken, terminolojiyi toplumun sosyal-ekonomik gelişimiyle doğrudan ilişkili canlı bir süreç olarak değerlendirmektedir. Ona göre, yeni bilimsel kavramların ortaya çıkması doğal olarak yeni terimlere ihtiyaç doğurmakta ve bu ihtiyacın karşılanmasında halk dilinin yaratıcı potansiyeli başlıca kaynak olmalıdır. Bunun yanında yazar, terminoloji alanında tarihî-kültürel gerçekleri dikkate alarak Arapça-Farsça kökenli terimlerin tamamen reddedilmesini değil, işlevsel ve anlaşılır olanlarının korunmasını, ancak bunların Türk dilinin gramer ve fonetik kurallarına tabi kılınmasını gerekli görmektedir. Özellikle, Türk dillerinde bilimsel terminolojinin oluşturulmasını yerel girişimlerin ötesine taşıyarak genel Türk işbirliği düzeyine yükseltmekte, terminolojik sorunların yalnızca bireysel Türk halklarının değil, hem büyük hem de küçük Türk topluluklarının – tüm Türk dünyasının – ortak bilimsel sorumluluğu olduğunu vurgulamaktadır. Odabaş'ın önemli tezlerinden biri de uluslararası (özellikle Avrupa) bilimsel terminolojiye karşı rasyonel seçicilik ilkesidir. Çeşitli alanlarda zaten yerleşmiş terimlerin yapay biçimde "Türkçeleştirilmesini" uygun bulmamakta; terimlerin kökeninden çok, bilimsel iletişime ve uluslararası entegrasyona katkıda bulunması gerektiğini öne çekmektedir. Odabaş, Türk dillerinin ortak terminolojisinde halkçılık – bilimsellik – uluslararasılık çizgisini ideal model olarak öne sürmektedir.

Kurultay'ın Terminoloji meselelerine ayrılan oturumunda sunulan son bildiri, Kazak bilim insanı Ahmet Baytursun'a aittir. "Kazak Dilinde Terminolojinin Oluşumu ve Terminoloji Sisteminin Hazırlanmasında Temel Alınan İlkeler" başlıklı bildiride [Syezd, 2011, s. 267-274], Ahmet Baytursın konuyu bütünlükle millî-kültürel bir canlanma programı çerçevesinde ele almakta, bu alanı dilin teknik bir sahesi olarak değil, halkın modern dünyaya entegrasyonunu yansıtan kültürel bir süreç olarak değerlendirmektedir. Ona göre, modern yaşamın temeli kültürdür ve kültürün en önemli taşıyıcısı dildir. Dilin zayıflığı kültürel geri kalmışlığa, kültürel geri kalmışlık ise ekonomik, sosyal ve teknolojik aksaklıklara yol açmaktadır. İlginç bir şekilde, A. Baytursun konuyu Kazak dili perspektifinden ele almış olsa da, ortaya koyduğu ilkeler bütün Türk dillerine, özellikle de bölgesel olarak sıkışmış Türk dilleri için de karakteristik özellikleri yansıtmaktadır. Bildiride, Türk halklarının tarihi kaderi ile terminolojik sorunlar arasında doğrudan bir bağlantı kurulmakta, Türk halklarının hem siyasi hem de kültürel açıdan bağımlı bir konumda olduğu ve bunun dilin doğal gelişimine ciddi engeller getirdiği vurgulanmaktadır. A. Baytursun'a göre terminolojinin temel görevi, bilimsel ve kültürel bilgileri halk için anlaşılır bir biçime dönüştürmektir Onun terminoloji anlayışının temelinde millî dilin kendi olanakları yer

almakta; akraba diller arasındaki ortak köklerin varlığı ve tarihsel iletişimin sağladığı karşılıklı anlaşılırlık ve birliği başlıca argüman olarak kullanmaktadır:

> "Her geçen gün, her faaliyet alanının kendine özgü karmaşık bir teknolojiye ve uzmanlaşmış bilgiye sahip olması gerektiği daha da netleşiyor. Modern sosyo-ekonomik yaşamın doğru ve başarılı gelişimi, ancak tüm nüfusun yüksek bir kültürel düzeyiyle mümkündür. Çağımızın ayırt edici özelliği olan büyük ölçekli sanayi, köklere ihtiyaç duyar; dolayısıyla, bu kökler, ilgisiz bir dilden gelen kelimelerden daha kolay anlaşılır ve duyulması ve telaffuz edilmesi daha az yabancıdır" [Syezd, 2011, s. 274].

Böylece, Birinci Türkoloji Kurultayı'n terminoloji meselelerinin ela alındığı sekizinci ve dokuzuncu oturumlarda sunulan bildiriler ve yapılan tartışmalardan anlaşılmaktadır ki, ileri sürülen görüşler yalnızca dönemin terminolojik sorunlarını aydınlatmakla kalmamış, kurultay öncesi durum ile kurultay sonrası sürecin genel gelişim çizelgesini belirlemiş, gelecekte yapılacak çalışmalar için bir yol haritası hazırlamış, hem siyasal-ekonomik hem de kültürel-toplumsal ve dilsel boyutta meseleyi ön plana çıkarmış, adeta Türk halklarının dil politikasında ortak terminolojinin, özellikle de modern çağda, bir çok hukuki akitin ve süreçlerin aktif olduğu bir dönemde ortak türk hukuk terminolosinin stratejik temellerini oluşturmuştur. Elbette, belirtiğimiz gibi bu süreç Birinci Türkoloji Kurultay'dan çok önce başlamış ve sağlam, belirli bir temele dayanıyordu. Fakat bilimsel bir platformda tartışmaya açılması, millî-ideolojik bir mesele olarak öne çıkarılması bakımından, Ümum Türk kültürel ve bilimsel entegrasyonuna hizmet eden kurultay, modern Türk Devletleri Teşkilatı'na kadar uzanan tarihî süreçte terminolojik ve kültürel sürekliliğin fikirsel başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Alimlerin ileri sürdüğü ilkeler, günümüzde de hukuki, siyasi ve bilimsel terminolojinin oluşumunda güncelliğini korumakta ve Türk dünyasında ortak bir kavramsal alanın yaratılması açısından özel önem taşımaktadır. Prof. Celal Kasımov, kurultayda gündeme getirilen meselelerin, tartışılan problemlerin ve kabul edilen kararların sonraki dönemlerdeki yankılarını değerlendirirken şöyle belirtmektedir:

> "Bilinmektedir ki, kurultayda kabul edilen kararlarda öne sürülen meselelerin büyük çoğunluğu hayata geçirilemedi. Buna rağmen, bu kararların önemi oldukça büyüktü. Zira kurultaydan sonra aydınların çoğu, bilimsel kurumlarda ve okullarda çalışmalarını bu veya diğer kararların gerekliliklerine uygun olarak düzenlemeye başladı. Daha doğrusu, devlet (imparatorluk) üzerine düşen görevlerin büyük bir kısmını yerine getirmese ve yerine getirilmesini engellese de, aydınlar yeni alfabenin uygulanması, bilimsel terminolojinin oluşturulması, sözlüklerin hazırlanması, yazım kuralları gibi çözülmesi zorunlu işleri büyük bir gayretle yerine getirdiler" (Kasımov, 2019, s. 111).

Kurultayın gündemi, yukarıda özetlenen bildirilerin içeriği ve tartışmaların yoğunluğu göstermektedir ki, I. Türkoloji Kurultayı, Türk dillerinde terminolojinin bilimsel temeller üzerinde sistemleştirilmesi ve modern metodoloji temelinde geliştirilmesi yönünde ilk sistemli girişim, bu girişimi bilimsel çerçevede açıklayan ve oluşum ilkelerini ortaya koyan tarihî bir olaydır. Dil birliği, ortak alfabe, yazım kuralları, tarih, edebiyat, mimarlık, yazılı belgeler, sanat tarihi, etnografya ve epigrafya gibi çok yönlü ve önemli meselelerin tartışıldığı kurultay çerçevesinde terminoloji sorunları bilimsel-teorik düzeye taşınmış, söz varlığının özel bir katmanını oluşturan terminolojinin oluşum ilkeleri açıklanmıştır. Bu meseleler, sonraki dönemlerde modern dünyaya entegrasyon, küreselleşme ve uluslararasılaşma sürecinde son derece önemli olan hukukî uygulamaların ifadesi, toplumsal-politik ve bilimsel terminolojinin (alanlar bazında – G.V.G.) ortaklaşması konularının tartışılmasına öncülük etmiş, farklı alan terminolojilerinin tesadüfi değil, bilimsel ilkeler doğrultusunda oluşturulma sürecini hızlandırmıştır. Doğrudur, ileri sürülen birçok ilke ve metodoloji gerçek anlamda uygulanamamıştır, fakat genel teorik-ideolojik çizgi neredeyse tüm Türk halkları için bir ölçüt olmuştur. Elbette, siyasal-toplumsal ortam, konjonktürel meseleler, ideolojik baskılar ve tüm bunların yanı sıra emperyal bilimsel yaklaşımlar, terminolojinin doğal gelişim sürecini engellemiş ve millî temel geri planda kalmıştır.

Kurultay`da kabul edilen kararların çoğu hayata geçirilememiş olsa da, bu kararların kabulü, ilerici yöntemlerin uygulanmasını sağlamıştır. Nitekim kurultaydan sonra aydınların büyük bir kısmı, bilimsel kurumlarda ve okullarda çalışmalarını, bu veya diğer kararların gerekliliklerine uygun biçimde düzenlemeye başlamıştır. Daha doğrusu, devlet (imparatorluk) üzerine düşen görevlerin büyük bir kısmını yerine getirmese ve yerine getirilmesini engellese de, aydınlar yeni alfabenin uygulanması, bilimsel terminolojinin oluşturulması, sözlüklerin hazırlanması ve yazım kuralları gibi işleri büyük bir gayretle yürütmüşlerdir. Hatta birçok bilim insanı, kurultayın aydınlar karşısında koyduğu talepleri dönemin basın organlarında yayımlayarak, bu görevlerin yerine getirilmesine çağrı yapmıştır. Ancak terminolojik gelişim merkeziyetçi ve siyasi denetim altında yürütülmüş, bu durum hukuk terminolojisinde parçalanmaya ve Rus dili aracılığıyla terminolojik bağımlılığa yol açmıştır. Sonuç olarak, Türk dillerinde hukukî terimlerin kökeni, anlamsal yükü ve kullanım sıklığı arasında ciddi farklılıklar oluşmuştur. Bu süreç, I. Türkoloji Kurultay'da öne sürülen terminolojik birlik fikirlerinin uzun süreli bir kesintiye uğraması ile sonuçlanmıştır.

XX. yüzyılın sonlarından, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren Türk devletlerinin bağımsızlık kazanması, hukuk terminolojisinin yeniden biçimlenmesi ve milli edebî dillerin gelişimi ile hukuk dillerinin oluşturulması için yeni olanaklar sağlamıştır. Bu aşamada, hukukî terimlerin milli dil temeli üzerinde yeniden işlenmesi, terminolojik sözlüklerin hazırlanması ve normatif-hukuki belgelerin devlet dillerinde tespit edilmesi öncelikli alanlar haline gelmiştir. 2009 yılında Türk Devletleri Konseyi, 2012'den itibaren "Türkdilli Devletlerin İşbirliği Konseyi" adıyla faaliyetlerini sürdüren organizasyon, 2021'den itibaren Türk Devletleri Teşkilatı olarak XXI. yüzyılın jeopolitik koşullarında bağımsız karar verebilen devletlerin stratejik platformu olarak işlev görmektedir. Bu teşkilat, Türk dünyasının kültürel ve siyasal mirasının modern uluslararası sistemde güç kazanmasını sağlamış ve terminoloji alanında, özellikle hukuk terminolojisinin artık yalnızca milli değil, aynı zamanda örgütsel ve entegratif bağlamda ele alınmasına zemin hazırlamıştır. Kurultayda, ortak alfabe tartışmalarıyla yakından ilişkili olan terminoloji meselelerinde katılımcıların büyük bir kısmı, alfabe birliği olmadan terminolojik birliğin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Aynı alfabe sisteminin uygulanması, terimlerin fonetik uyumluluğunu sağlayacak, bu da yazılı standartlaşmanın temini ve bilimsel iletişimin kolaylaşmasına yol açacaktı.

Bu bağlamda ortak terminoloji, fonksiyonel olarak bilimsel bilginin aktarımını, milli dillerin modernizasyonunu, aydınlanma ve okuryazarlık süreçlerinin hızlandırılmasını, Türk halkları arasında bilimsel-kültürel entegrasyonun sağlanmasını mümkün kılacaktı. Ne yazık ki, imparatorluğu meseleye bilimsel değil, ideolojik açıdan dahil olmuş ve terimlerin milli temelde oluşturulması fikri, Türk halklarının kültürel bağımsızlığının göstergesi olarak sunulmuştur. Bu nedenle, kurultay sonrasında Sovyet ideolojik sisteminde tüm alanlarla birlikte, terminolojik birlik girişimlerini oetaya atan bilim adamları "Pan-Türkizm" suçlamasıyla takibe uğramıştır.

Terminolojik ortaklık, birlik fikri, Kurultay aracılığıyla bilimsel-toplumsal tartışmaya dahil edilmiş, sonraki dönemlerde çeşitli siyasi-tarihî ve kültürel-ideolojik baskılar altında öngörülen seviyede gelişemese de, günümüz aşamasında yeniden güncellik kazanmıştır. 1993 yılından itibaren düzenlenen Türk Devlet Ve Topluluklarının Dostluk, Kardeşlik Ve Iş Birliği Kurultayları`nda [TÜDEV, 2006, s. 3], Türk dünyasını ilgilendiren meseleler, bunların çözüm yolları ve ortak Türkçe sorunları ele alınmış, aynı zaamanda Türk dillerinde ortak terminolojinin oluşturulması meselesi de gündeme getirilmiş konular arasında yer almıştır. Özellikle şunu vurgulamak lazım ki, Türk devlet ve topluluklarının IV. Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Kurultayında Hukuk Komisyonu, Türk devletleri arasında hukuk alanında terim birliği sağlamak amacıyla «Türk Lehçeleri Hukuk Terimleri Sözlüğü»nün hazırlanmasını kararlaştırmıştır [TÜDEV, 2006, s. 97]. Türk Devlet Ve Topluluklarının Dostluk, Kardeşlik Ve Iş Birliği Kurultayı, terimlerle ilgili bazı önemli kararlar almış, Dil-Alfabe Komisyonu, Türk dillerinin Ortak Terminolojisini oluşturmak amacıyla ayrı bir terminoloji toplantısı düzenlenmesini ve bir terminoloji komisyonu kurulmasını önerilmiştir [TÜDEV, 2006, s. 3]. 2007 yılında Bakü'de düzenlenen Türk devlet ve topluluklarının XI. Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Kurultayında,

eğitim ve bilim insanları ortak terminolojinin oluşturulmasına ilişkin öneri ve tavsiyelerini sunmuşlardır. Kurultayda "Türk ülkeleri birliği: ortak hukuk terimleri" konulu konuşmasında B. Asgerov çok doğru olarak vurgulamıştır:

"Müzakerelere katılan her ülke temsilcisi, kendi teriminin kabul edilmesini isteyecektir. Bu nedenle, her ülkeden hukuk ve dil bilim alanında uzman kişiler davet edilmeli, bir çalışma grubu oluşturulmalı ve bu yönde tartışmalar yürütülmelidir. Tartışmalar sırasında önemli hususlar ön plana çıkarılmalı, bu alanda sistemli bir yapı kurulmalıdır. Bunun için terim yaratımında ve terminolojide mevcut teorik ve pratik bilgiler temel alınmalıdır. Öncelikle terimin milli kökenli olmasına dikkat edilmelidir. Daha çok ülkede yaygın olarak kullanılan, yani Türk devletlerinin çoğunda kullanılan aynı terim tercih edilmelidir" [TDCQ-XI, 2008, s. 259].

Daha sonra B. Asgerov, Türkiye'nin devletçilik geleneğini ve dünya üzerinde etkisini göz önünde bulundurulmalı olduğunu söyleyerek "Türkiye Türkçesindeki hukuk terimleri esas alınabilir ve küçük değişiklikler, uyarlamalar yapılmak suretiyle tüm Türk devletleri için ortak terimlere dönüştürülebilir" diye kendi görüşünü ileri sürmüştür [TDCQ-XI, 2008, s. 260]. XI. kurultayda bu konuya ilişkin görüş bildiren Firudun Ağasıoğlu da hem I Türkoloji Kurultay`da hem bağımsızlık döneminde yapılan kurultaylarda ileri sürülen görüşleri ele alarak böyle bir fikir beyan etmiştir:

"Ayrı ayrı bilim alanlarına ait terminolojik sözlüklerin ortak dilde hazırlanması, bir yandan ilgili bilimlerin gelişimine hizmet ederken, diğer yandan ortak Türk dilinin zenginleşmesine katkı sağlar… Bu nedenle, farklı alanlardaki uzmanlar, dil bilimcilerle birlikte gecikmeksizin, ilgili alanlara yönelik terminoloji sözlüklerinin hazırlanmasına başlamalıdırlar" [TDCQ-XI, 2008, s. 290].

Sonuç

1926–2026 yılları arasında Türk dillerinde hukuk terminolojisinin gelişim aşamaları, terimlerin kökeni, kullanım sıklığı ve anlamsal değişim biçimlerinin analizi, I. Türkoloji Kurultay'dan Türk Devletleri Teşkilatı'na uzanan büyük ve mürekkeb bir yolda terminolojik çizginin stratejik sürekliliğini göstermektedir. Bu durum, terminoloji meselesinin her zaman siyasi olarak hassas bir alan olduğunu göstermektedir. Günümüzde Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde yürütülen terminolojik işbirliği girişimleri – ortak terminolojik veri tabanlarının oluşturulması, alan sözlüklerinin hazırlanması ve özellikle Türk devletleri arasında farklı yönlü işbirliği bağlamında hukukî ve idari terimlerin uyumlaştırılması – doğrudan I. Türkoloji Kurultayı'nın fikir mirasına dayanmaktadır. Bu bakımdan, terminoloji meseleleri, günümüz aşamasında da bilimsel entegrasyonun temel itici gücü, örgütsel-hukuki işbirliğinin bilimsel-pratik modeli ve ortak hukuk ve yönetim dilinin teorik temellerinin ana hattı olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA:

1. Azerbaycan dilçiliyi müntehabatı, I cild, (Ed.: Ahundov, A.A., Abdullayev, K.M., Veyselli, F.Y.)Bakı, 2013, 308 s.

2. Birinci Türkoloji Qurultayın görünen ve görünmeyen terefleri (2016). Elmi sessiyanın materialları. Bakı, 10 iyun. Tertib edenler Aynur Qezenferqızı, Eli Şamil. Bakı: Elm ve Tehsil.

3. Caferov, N.Q., Hüseynova, M.N., Qeribli, A.N. Birinci Türkoloji Qurultayda terminologiya meselesi//https://edebiyyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/13685-birinci-turkoloji-qurultayda-terminologiya-meselesi (erişim tarihi: 11.01.2026)

4. Çobanzade, B. Seçilmiş bedii eserleri. Beş cildde, II cild. Bakı, Şerq-Qerb, 2007, 368.

5. Guliyeva, G.V. (2017). XX Yüzyılın Başlarında Azerbaycan'da Alan Sözlükçülüğü Ve Aliağa Şıhlinski Lüğati. Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Kurultayı Bildirileri, Elginkan Vakfı, 19-21 nisan, 2017, İstanbul.

6. Gündoğdu, A. (2014). Türk Dil Birliğinin Sonbaharı 1926 1941 Latin Alfabesi Dönemi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 54, 2 (2014), s. 1-18.

7. Habibbeyli, İ. (2016). Birinci Türkoloji Qurultayın İdealleri İşığında. // Birinci Türkoloji Qurultay: görünen ve görünmeyen terefler. Elmi sessiyanın materialları (10 iyun 2016-cı il). Bakı: Elm və təhsil.

8. Hacıyev, T.İ. (2006). Birinci Türkoloji Qurultayda Dil Meseleleri. Bakı Universitesi Haberleri, BDU. Bakı: № 2.

9. I Bakı Türkoloji Qurultayı (2006). Stenoqram materialları, bibloqrafiya ve foto-senedler. (2006). Ruscadan tercüme, ön söz ve şerhlerin müellifleri: Nerimanoğlu, K.V., Atakişiyev, E.). Bakı: Çinar-Çap. http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=11162&pno.

10. Pervıy Vsesoyuzniy Tyurkologiceskiy Syezd. (2011). Baku: Nagıl evi.

11. Qasımov, C. Birinci türkoloji qurultayın şahidleri ve şehidleri. Bakı, 2019, 735 s.

12. Sadıqova, S.A. (2005). Azerbaycan dilinde terminologiyanın teşekkülü ve inkişafı. Bakı: Elm.

13. Sadıqova, S.A. (2015). Azerbaycan dilinde terminologiyanın standartlaşdırma formaları. Bakı: Elm.

14. Sössür, F. de. (2022). Ümumi dilçilik kursuna giriş. (Terc.: N.Q.Ceferov), Bakı: 351 s.

15. Zülfikar, H. (1991). Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları. Ankara: TDK.